

WALDEMAR MICHNA

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– PIB w Warszawie

KONCENTRACJA WYSOKOTOWAROWYCH I ŚREDNIOTOWAROWYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W RÓŻNYCH REGIONACH KRAJU

Abstract: Concentration of Large and Medium Size Farms in Various Regions of the Country. There are 2,9 million of farms in Poland, including 0,9 million of agricultural holdings with size from 0,1 to 1,0 ha of agricultural land and about 2 million with the area exceeding 1 ha of agricultural land. Agriculture is an exclusive source of income for about 550 thousand of farms.

There are two groups of farms considered main suppliers of agricultural commodities to the market. First of them is the group of 215 thousand of farms, each of them in 2002 sold agricultural products with the valued exceeding 30 thousand PLN (149 PLN in average). This group accounts for 78% of gross marketed production of agriculture. The second group (319 thousand of farms) supplies a considerable proportion of agricultural production to the market and sold products valued from 10-30 thousand PLN per farm.

Key problem of Polish agriculture is that the first group of farms generates incomes allowing for amortisation assets in production, while the incomes in the second group of farms do not allow for it.

These two groups include 534 thousand of farms and supply 93% of marketed production. Remaining 7% comes from the group of 860 thousand of farms, producing mainly for own needs, but selling part of their production on the market.

Wprowadzenie

Podstawowym celem pracy jest określenie stanu rozmieszczenia wysokotowarowych i średniotowarowych gospodarstw rolnych w różnych regionach (województwach) kraju. W każdym bowiem regionie trzeba oddzielnie ocenić możliwości wykonywania zadań wynikających z najważniejszych wyzwań krajowych i regionalnych.

Dotyczy to w szczególności takich wyzwań dla rolnictwa i wsi, jak:

Po pierwsze, zapewnienie co najmniej równowagi eksportu i importu surowców rolnych i żywności. Polski nie będzie stać na to, aby w ciągu najbliższych dwóch dekad była importerem netto surowców rolnych i żywności. Ostatnie kilkanaście lat wykazały dobitnie, że gdy Polska staje się importerem netto żywności, wtedy, co najmniej jedna trzecia mieszkańców kraju, spożywa mniej żywności niż powinna w świetle norm FAO/WHO.

Po drugie, co najmniej przez dwie najbliższe dekady polskie rolnictwo towarowe powinno zapewnić krajowi ok. 2,0 mln miejsc pracy dla ludności w wieku zdolności do pracy. Polska nie będzie mogła przesuwać rolniczej ludności w wieku produkcyjnym zatrudnionej w rolnictwie do działów poza rolnictwem. Takich pozarolniczych miejsc pracy nie będzie. Można zakładać, że w rolnictwie nie będzie zwiększało się zatrudnienie. Nie można także zakładać, że będzie się ono zmniejszało.

Po trzecie, zapewnienie przez produkcję, eksport i zrównoważony import – wolumenu surowców rolnych i żywności, gwarantującego narodowi normalny rozwój psycho-fizyczny. Już dawno wiadomo, że nieopłacalne jest niedożywienie narodu, a zwłaszcza młodzieży. Młodzież niedożywiona nie jest sprawna w nauce, w wieku dorosłym szybko staje się nie w pełni zdolna do pracy. Obecnie, najbiedniejszy 20% (najbiedniejszy pentyl) ludności spożywa o ok. 17% mniej energii w pożywieniu, niż wynika z norm żywieniowych. Następny pentyl spożywa ok. 7% energii mniej niż wynika to z norm. Tego nie powinno być w przyszłości.

Po czwarte, wyprodukowanie takiego wolumenu produkcji surowców rolnych i żywności, który będzie sprzedawalny na rynkach krajowych i europejskich; w przeciwnym razie, polskie rolnictwo nie będzie mogło zrównoważyć importu i eksportu surowców rolnych i żywności.

Po piąte, polskie rolnictwo powinno wydzielić z użytków rolnych 1,5-2,0 mln ha gruntów najsłabszych, ale nadających się do produkcji biomasy na paliwa odnawialne. Wszystkie kraje europejskie, w tym Polska będą wytwarzać biomasę na cele paliw odnawialnych. Ok. 900 tys. ha bardzo słabych gruntów ornych cechuje wysoki poziom wód gruntowych, można je więc przeznaczyć na produkcję biomasy. Trzeba też znaleźć kilkaset tys. ha na produkcję rzepaku na cele produkcji paliwa do traktorów (ekodiesla). Niezależnie od tego trzeba wydzielić ok. 1,0 mln ha gleb marginalnych w celu zalesienia. Wymaga tego zapewnienie równowagi ekologicznej.

Wszystkie te wyzwania powinny się rozkładać odpowiednio w przestrzeni. We wszystkich regionach będzie następować swoisty podział obecnego rolnictwa na rolnictwo towarowe i nietowarowe (w tym głównie socjalne). W każdym regionie proporcja towarowego i nietowarowego rolnictwa będzie inna. We wszystkich regionach zarówno rolnictwo towarowe, jak i socjalne będą zobowiązane do wykonywania licznych funkcji związanych z ochroną środowiska. Zadania te w każdym regionie mogą okazać się nieco inne.

1. Kryteria podziału gospodarstw rolnych na wysokotowarowe, średniotowarowe i niskotowarowe

Przedmiotem polskiej statystyki rolnictwa są gospodarstwa rolne o powierzchni 0,1 ha i większe. Gospodarstwa rolne o powierzchni od 0,1-1 ha noszą potoczną nazwę *działek rolnych*. Oficjalnie jednak nazywają się gospodarstwami rolnymi. Kodeks cywilny i prawo podatkowe wyróżniają pojęcie *indywidualne gospodarstwo rolne* dla gospodarstw powyżej 1 ha. Jednak ze względu na różne przepisy UE, polska statystyka rolna wyodrębnia 2,9 mln gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 0,1 ha.

Istnieje wielka dysproporcja między liczbą 2,9 mln gospodarstw rolnych ewidencjonowanych przez statystykę rolną a liczbą gospodarstw rolnych, które stanowią jednostki rynkowe, a więc sprzedają na rynku minimalne ilości produkcji towarowej, ale jednocześnie zapewniają gospodarstwom domowym, będącym ich użytkownikami więcej niż 50% dochodów brutto w ciągu roku. Mimo że GUS odnotowuje 2,9 mln gospodarstw rolnych, które w 2002 r. sprzedały produkcję towarową o wartości 10 tys. zł i więcej w przeliczeniu na gospodarstwo, takich gospodarstw było tylko 535,0 tys. Tak więc polskie rolnictwo składa się z 535 tys. towarowych gospodarstw rolnych realizujących ok. 93% krajowej rolniczej produkcji towarowej brutto, oraz blisko 2,4 mln gospodarstw rolnych i działek rolnych, które są rolnictwem nietowarowym lub incydentalnie mikro-towarowym.

Wśród ok. 2,4 mln gospodarstw jest tylko 24 tys. gospodarstw rolnych od 0,1-1 ha, które na działkach prowadzą różne rodzaje produkcji specjalnej np. grzyby jadalne, nasiona kwiatów, produkcja szklarniowa, zwierzęta futerkowe itp. Te działki rolne mają duże dochody. Są często porównywalne, pod względem dochodowym, z gospodarstwami rolnymi powyżej 10 ha. Pozostałe 2376 mln działek rolnych oraz małych i ekstensywnych gospodarstw rolnych powyżej 1 ha odgrywa rolę samozaopatrzenia gospodarstw domowych. Dla rozwiązywania społecznych problemów wiejskiej ludności będącej użytkownikami nietowarowego rolnictwa – nietowarowe gospodarstwa rolne mają bardzo ważne znaczenie. Dla polskiego rynku rolno-żywnościowego, a zwłaszcza dla konkurencji polskiego rolnictwa na polskim i europejskim rynku, polskie rolnictwo nietowarowe ma znikome znaczenie bezpośrednie, oraz niewielkie znaczenie pośrednie.

Jednak brak wyróżnienia w polskim rolnictwie rolnictwa towarowego i nietowarowego (społecznego) powoduje, niedocenianie gospodarstw towarowych, które decydują o towarowości rolnictwa i mają zapewnić Polsce samowystarczalność żywnościową, a więc równowagę importu i eksportu żywności.

Konieczne jest więc wyodrębnienie z całości, dla celów polityki rolnej, ok. 535 tys. gospodarstw towarowych i rozpatrywanie ich z punktu widzenia polityki rolnej, oraz wyodrębnienie pozostałych 2,4 mln działek i małych gospodarstw nietowarowych, które należy rozpatrywać z punktu widzenia polityki społecznej. Tej

Tabela 1

Liczba gospodarstw wytwarzających produkcję rolniczą sprzedaną (produkcję towarową)

Wielkość produkcji	Polska	Dolnośląskie	Kujawsko-pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie	Wielkopolskie	Zachodniopomorskie
1-2 ha																	
ogółem	246 685	11 585	8 634	32 589	5 097	17 359	36 747	26 532	7 169	29 501	6 183	4 635	16 248	16 106	4 127	19 530	4 643
do 10 tys. zł	234 710	10 862	7 850	31 444	4 790	16 346	35 608	24 551	6 904	29 156	5 958	4 293	15 658	15 328	3 847	17 782	4 333
10-30 tys. zł	10 990	685	726	1 101	271	930	1 072	1 848	230	304	216	290	505	738	230	1 569	275
30-50 tys. zł	240	6	18	7	5	13	27	22	8	7	4	7	18	15	11	61	11
50-100 tys. zł	194	5	20	7	3	18	12	20	3	7	2	4	21	9	11	45	7
Pow. 100 tys. zł	551	27	20	30	28	52	28	91	24	27	3	41	46	16	28	73	17
2-5 ha																	
ogółem	425 862	13 643	11 672	63 619	4 352	38 527	61 842	57 956	8 564	54 428	11 963	6 068	19 536	39 247	4 841	25 069	4 535
do 10 tys. zł	373 779	11 798	9 087	56 775	3 757	32 839	55 842	48 310	7 553	52 354	10 646	5 095	17 663	34 175	4 159	19 824	3 902
10-30 tys. zł	43 859	1 374	2 176	5 905	402	4 771	5 150	7 910	907	1 893	1 178	783	1 568	4 456	557	4 330	499
30-50 tys. zł	6 063	367	319	714	119	668	665	1 345	73	112	91	123	205	476	67	641	78
50-100 tys. zł	1 239	63	65	121	30	155	128	228	16	30	32	29	40	94	13	170	25
Pow. 100 tys. zł	922	41	25	104	44	94	57	163	15	39	16	38	60	46	45	104	31
5-10 ha																	
ogółem	377 157	13 234	17 845	60 838	3 476	46 750	22 144	72 032	7 423	22 539	21 315	8 137	11 057	29 208	5 754	31 046	4 359
do 10 tys. zł	212 473	7 387	6 538	36 735	2 328	23 801	13 617	40 093	3 487	18 284	12 865	4 649	6 644	17 596	3 343	12 311	2 795
10-30 tys. zł	132 041	4 850	8 643	20 808	874	18 161	6 602	25 409	3 412	3 779	7 171	2 851	3 633	9 633	1 907	13 012	1 296
30-50 tys. zł	20 957	498	1 865	2 088	93	3 182	1 189	4 129	389	340	912	389	492	1 380	311	3 554	146
50-100 tys. zł	9 872	424	713	973	141	1 357	653	2 119	119	84	308	180	199	550	141	1 822	89
Pow. 100 tys. zł	1 814	75	86	234	40	249	83	282	16	52	59	68	89	49	52	347	33
10-15 ha																	
ogółem	172 955	6 701	12 748	21 706	2 116	18 788	3 317	33 925	3 836	2 886	18 224	6 828	3 047	6 480	6 917	21 675	3 761
do 10 tys. zł	41 134	1 903	1 631	5 878	827	3 627	857	8 352	569	1 438	5 354	2 186	606	1 586	2 179	2 697	1 444
10-30 tys. zł	82 863	3 461	5 925	11 627	961	8 987	1 411	17 043	2 091	1 069	8 906	3 235	1 483	3 373	3 367	8 180	1 744
30-50 tys. zł	29 945	917	3 290	2 911	190	3 841	584	5 370	838	252	2 641	920	628	1 054	883	5 287	339
50-100 tys. zł	15 092	280	1 645	975	83	1 842	362	2 439	305	105	1 135	355	253	386	357	4 417	153
Pow. 100 tys. zł	3 921	140	257	315	55	491	103	721	33	22	188	132	77	81	131	1094	81

Tabela 1 cd.

Wielkość produkcji	Polisa	Dolnośląskie	Kujawsko-pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie	Wielkopolskie	Zachodnio-pomorskie
15-20 ha																	
ogółem	80 717	3 149	7 422	7 986	11 57	6 746	790	14 552	1 983	730	10 814	3 901	1 127	1 703	5 203	11 051	2 403
do 10 tys. zł	9 185	516	393	1 051	286	495	101	1 441	87	230	1 458	710	99	201	935	559	623
10-30 tys. zł	30 820	1 369	2 154	3 673	525	2 375	245	6 051	685	277	4 543	1 618	376	722	2 450	2 602	1 155
30-50 tys. zł	20 712	810	2 274	1 916	198	1 991	191	3 860	655	137	2 725	885	306	455	1 085	2 827	397
50-100 tys. zł	15 844	361	2 208	1 076	113	1 464	202	2 543	496	67	1 780	554	273	263	586	3 703	155
Pow 100 tys. zł	4 156	93	393	270	35	421	51	657	60	19	308	134	73	62	147	1 360	73
20-50 ha																	
ogółem	92 350	4 615	10 037	7 110	1860	4 987	583	13 407	3 219	730	12 281	5 426	1 312	1 222	8 887	12 753	3 921
do 10 tys. zł	4 637	377	188	383	193	145	46	466	69	138	667	454	58	62	634	291	466
10-30 tys. zł	18 350	1 043	1 105	1 717	547	826	114	2 730	314	207	3 053	1 267	171	275	2 444	1 341	1 196
30-50 tys. zł	20 679	1 120	1 812	1 901	479	1 104	122	3 271	727	144	3 057	1 161	257	314	2 270	1 965	975
50-100 tys. zł	31 431	1 485	4 085	2 184	443	1 877	201	4 749	1 391	156	3 983	1 714	515	432	2 501	4 765	950
Pow. 100 tys. zł	17 253	590	2 847	925	198	1 035	100	2 191	718	85	1 521	830	311	139	1 038	4 391	334
pow. 50 ha																	
ogółem	16 032	1 731	1 537	716	788	348	117	947	822	245	713	1 442	324	134	2 213	2 047	1 908
do 10 tys. zł	427	48	12	24	35	8	13	20	11	22	10	29	11	7	62	35	80
10-30 tys. zł	791	84	44	43	69	9	18	26	11	42	46	65	8	11	139	49	127
30-50 tys. zł	965	114	43	62	46	19	10	33	16	30	56	106	12	11	163	84	160
50-100 tys. zł	3 201	386	174	159	194	70	20	179	131	53	211	281	48	31	572	273	419
Pow. 100 tys. zł	10 648	1 099	1 264	428	444	242	56	689	653	98	390	961	245	74	1 277	1 606	1 122
RAZEM																	
Ogółem	1 411 758	54 658	69 895	194 564	18 846	133 505	125 540	219 351	33 016	111 059	81 493	36 437	52 651	94 100	37 942	123 171	25 530
do 10 tys. zł	876 345	32 891	25 699	132 290	12 216	77 261	106 084	123 233	18 680	101 622	36 958	17 416	40 739	68 955	15 159	53 499	13 643
10-30 tys. zł	319 714	12 866	20 773	44 874	3 649	36 059	14 612	61 017	7 650	7571	25 113	10 109	7 744	19 208	11 094	31 083	6 292
30-50 tys. zł	99 561	3 832	9 621	9 599	1 130	10 818	2 788	18 030	2 706	1022	9 486	3 591	1 918	3 705	4 790	14 419	2 106
50-100 tys. zł	76 873	3 004	8 910	5 495	1 007	6 783	1 578	12 277	2 461	502	7 451	3 117	1 349	1 765	4 181	15 195	1 798
Pow. 100 tys. zł	39 265	2 065	4 892	2 306	844	2 584	478	4 794	1 519	342	2 485	2 204	901	467	2 718	8 975	1 691

Źródło: PSR 2002 r. (tab. 1-8).

Tabela 2

Produkcja rolnicza sprzedana w zł na 1 gospodarstwo

Wielkość produkcji	POLSKA	Dolnośląskie	Kujawsko-pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie	Wielkopolskie	Zachodniopomorskie
ogółem	19 783	27 827	36 701	13 012	29 505	18 406	6 018	18 310	25 577	5 378	22 400	33 375	13 138	9 325	43 502	38 691	41 407
do 10 tys. zł	2 731	2 702	3 324	3 001	2 082	3 193	2 095	3 217	2 800	1 775	3 283	2 986	2 062	2 843	2 877	3 098	2 590
10-30 tys. zł	16 119	16 162	17 025	15 599	15 855	16 212	15 135	16 041	16 430	14 478	16 599	16 612	15 769	15 300	16 984	16 812	16 280
30-50 tys. zł	36 027	36 192	36 502	35 516	36 319	35 851	35 052	35 704	36 608	35 436	35 939	36 408	36 023	34 969	36 181	36 786	36 275
50-100 tys. zł	65 553	66 330	66 045	64 027	66 456	63 627	62 660	64 262	66 688	63 771	65 631	66 461	66 203	62 397	66 293	67 540	65 755
pow. 100 tys. zł	299 405	429 160	242 542	321 753	432 229	312 135	241 569	252 063	265 481	699 064	184 027	298 652	363 115	316 587	356 169	280 841	428 579
1-2 ha																	
ogółem	3 291	3 272	5 244	2 601	6 211	3 999	1 763	4 592	3 955	1 305	2 033	6 360	3 414	2 304	6 763	5 573	3 848
do 10 tys. zł	1 329	1 365	1 787	1 471	998	1 522	1 132	1 608	1 363	843	1 215	1 420	974	1 478	1 300	1 759	1 337
10-30 tys. zł	12 904	13 155	13 003	12 706	13 417	13 004	12 888	12 863	12 965	12 332	12 153	13 221	12 921	12 577	12 596	13 127	12 971
30-50 tys. zł	35 792	36 000	34 833	37 143	37 400	35 538	36 185	36 136	37 500	35 286	43 500	32 286	36 222	35 467	37 455	35 016	35 182
50-100 tys. zł	65 021	65 400	63 500	65 571	60 000	63 000	59 500	67 150	70 000	61 143	55 000	64 750	68 190	69 778	64 636	63 711	77 429
pow. 100 tys. zł	611 328	501 000	995 350	794 100	817 000	593 154	319 250	620 121	643 833	351 593	806 667	464 976	687 196	250 938	674 607	712 027	445 471
2-5 ha																	
ogółem	5 787	6 435	8 290	5 713	12 013	6 866	4 112	6 718	5 642	2 600	4 568	9 463	5 879	5 693	10 587	8 713	10 134
do 10 tys. zł	2 512	2 640	3 211	2 742	1 938	2 868	2 262	2 748	2 889	1 768	2 464	2 515	2 212	2 647	2 338	3 061	2 319
10-30 tys. zł	14 274	14 567	14 537	13 731	14 744	14 360	14 273	14 549	13 852	13 236	13 706	14 769	14 180	14 206	14 370	14 837	14 413
30-50 tys. zł	34 132	34 559	34 285	34 398	34 992	33 849	34 051	33 719	34 068	34 688	33 824	34 285	34 712	33 800	33 955	34 560	34 538
50-100 tys. zł	58 001	57 397	57 000	56 810	53 300	57 419	58 055	55 623	59 500	61 233	60 656	60 793	61 750	57 457	62 000	61 818	55 080
pow. 100 tys. zł	673 026	495 780	852 120	916 413	757 068	748 085	427 982	511 920	699 867	466 949	453 000	712 184	732 600	1 048 043	676 444	585 125	827 258
5-10 ha																	
ogółem	13 448	13 219	17 427	12 202	16 290	14 751	11 384	13 104	13 395	11 764	10 479	13 927	12 513	10 762	14 633	19 501	13 333
do 10 tys. zł	4 116	4 147	4 749	4 300	3 437	4 412	3 747	4 267	4 936	3 061	3 976	3 833	3 906	4 173	3 684	4 546	3 578
10-30 tys. zł	15 402	15 132	16 441	14 812	14 695	15 712	15 504	15 247	15 473	14 392	15 139	15 302	15 424	15 041	15 363	16 383	14 867
30-50 tys. zł	35 016	34 763	35 142	34 400	34 903	35 069	34 844	34 912	35 296	34 800	34 667	35 350	35 085	34 364	35 029	35 762	35 137
50-100 tys. zł	62 928	67 476	62 022	62 524	68 716	62 165	61 475	62 612	60 958	61 738	62 951	64 544	64 352	60 938	64 610	63 766	63 258
pow. 100 tys. zł	445 908	333 280	326 314	613 248	571 100	414 988	206 518	385 014	527 625	2 649 673	214 186	389 838	295 551	307 776	434 308	268 003	548 212

Tabela 2 cd.

Wielkość produkcji	POLSKA	Dolnośląskie	Kujawsko-pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie	Wielkopolskie	Zachodnio-pomorskie
10-15 ha																	
ogółem	26 418	25 787	29 828	21 013	19 411	28 715	27 188	23 900	27 266	18 424	20 445	23 179	34 972	21 560	24 025	39 876	30 041
do 10 tys. zł	4 864	4 429	5 042	5 078	3 982	5 297	4 562	5 163	5 476	3 991	4 748	4 489	4 952	5 163	4 297	5 037	4 032
10-30 tys. zł	17 211	17 093	18 145	16 846	15 831	17 557	17 502	16 976	18 034	16 064	16 824	16 975	18 011	17 077	16 492	18 173	16 326
30-50 tys. zł	35 795	35 654	36 153	34 970	35 384	35 918	35 815	35 448	35 933	35 067	35 142	35 763	35 831	35 209	35 169	36 941	34 994
50-100 tys. zł	62 949	61 793	61 927	62 567	61 843	61 938	62 398	61 982	59 941	60 238	62 467	62 580	62 549	61 925	65 204	64 902	61 895
pow. 100 tys. zł	234 871	394 407	170 043	214 568	194 727	224 943	175 485	189 784	465 788	686 364	178 814	291 091	500 299	159 321	358 481	201 186	708 099
15-20 ha																	
ogółem	39 418	36 813	45 221	32 507	27 107	47 757	41 275	37 028	40 454	24 534	32 478	32 629	48 601	33 092	30 815	56 822	28 926
do 10 tys. zł	4 927	4 145	5 178	5 093	4 350	5 515	4 455	5 355	5 264	4 113	5 326	4 637	4 737	5 204	4 451	5 048	4 213
10-30 tys. zł	18 298	18 325	18 818	18 343	16 998	18 710	18 037	18 274	19 391	17 054	17 970	18 027	18 814	18 500	18 018	18 948	17 241
30-50 tys. zł	36 517	36 556	37 144	36 217	36 727	36 583	35 953	36 249	37 116	36 620	36 042	36 390	36 627	36 097	35 580	37 456	35 524
50-100 tys. zł	64 422	61 956	64 479	62 290	62 301	63 384	63 599	62 901	64 942	65 597	63 442	63 684	65 099	62 308	62 879	67 783	61 181
pow. 100 tys. zł	191 390	394 871	168 524	186 867	196 657	259 786	157 333	183 650	165 967	148 842	164 529	204 015	250 000	147 452	248 810	160 974	320 342
20-50 ha																	
ogółem	70 975	60 582	83 769	63 289	58 609	82 404	69 859	67 726	72 729	47 688	56 116	60 901	89 936	66 065	60 189	101 797	49 758
do 10 tys. zł	4 540	4 151	4 612	5 000	4 000	4 593	4 000	4 773	3 928	3 710	5 208	4 586	4 172	3 952	4 574	4 474	3 929
10-30 tys. zł	18 939	18 973	19 609	19 041	18 371	19 662	18 070	19 106	19 554	18 271	18 729	18 699	19 731	18 949	18 811	19 182	18 220
30-50 tys. zł	37 348	37 310	38 107	37 238	36 950	37 717	37 148	37 255	37 849	36 403	36 932	37 367	38 393	36 825	36 915	37 978	36 983
50-100 tys. zł	67 810	66 836	69 049	66 146	66 808	66 816	68 189	66 987	68 505	65 237	67 324	67 432	69 016	65 150	66 174	71 048	65 028
pow. 100 tys. zł	190 246	198 631	164 083	216 350	257 051	219 312	202 460	188 790	146 096	177 635	162 686	175 558	221 768	255 878	228 064	195 404	220 494
pow. 50 ha																	
ogółem	329 037	376 676	361 457	245 075	297 004	462 943	177 684	320 605	303 418	188 633	170 928	277 285	320 028	192 112	282 779	509 219	292 235
do 10 tys. zł	2 703	2 833	2 250	3 000	1 800	4 375	2 538	2 250	2 091	3 955	4 100	3 069	2 364	2 286	2 194	3 200	2 663
10-30 tys. zł	18 027	17 714	17 659	17 977	18 275	20 556	16 556	17 808	19 455	17 643	18 457	17 538	20 500	21 000	18 532	17 735	17 559
30-50 tys. zł	38 279	38 465	37 860	36 968	38 043	38 684	36 000	39 333	37 813	38 533	37 839	38 274	40 500	38 091	38 472	38 298	38 506
50-100 tys. zł	72 333	71 979	74 477	70 264	70 536	69 914	72 400	72 598	75 725	69 151	73 929	72 747	72 083	69 387	71 537	75 088	71 475
pow. 100 tys. zł	468 748	562 541	427 349	376 554	489 372	641 550	333 036	419 176	365 464	413 939	264 779	389 300	406 339	309 811	450 969	633 671	462 595

samej polityki nie można stosować do blisko 2,4 mln gospodarstw socjalnych oraz 535 tys. gospodarstw towarowych, na produkcji których wspiera się rynek żywnościowy oraz handel zagraniczny artykułami rolnymi i żywnościowymi.

Pojawia się więc problem kryteriów wydzielenia gospodarstw wysokotowarowych spośród całego zbioru gospodarstw rolnych. W polskim rozdrobnionym rolnictwie pojęcie *gospodarstwa wysokotowarowego* nie może być porównywalne z wysokotowarowymi gospodarstwami krajów wysoko rozwiniętych o znacznie lepszej strukturze agrarnej niż w Polsce. Kryterium wysokotowarowego gospodarstwa powinno więc odzwierciedlać ważną cechę gospodarczą, jaką jest zdolność gospodarstwa rolnego do odtwarzania potencjału gospodarczego. Gospodarstwa rolne, które mają zdolność do odtwarzania potencjału gospodarczego (nawet tylko na poziomie reprodukcji prostej) nazywa się w Unii Europejskiej i w Polsce *gospodarstwami rozwojowymi*. Te gospodarstwa w Polsce mogą być nazywane umownie wysokotowarowymi ze względu na ich zdolność do samodzielnego odtwarzania potencjału produkcyjnego, w konkretnej polityce rolnej. Są wysokotowarowe, ponieważ są zdolne do samoodtwarzania potencjału produkcyjnego. Jednak nie są to gospodarstwa wysokotowarowe w znaczeniu ogólnoeuropejskim. Są to gospodarstwa, które mają szanse zastępować zużyte środki produkcji – zakupionymi na własny koszt nowymi środkami produkcji. Chodzi więc o gospodarstwa rolne, które są w stanie zgromadzić środki na zakup np. nowego traktora, gdy zużyciu uległ dotychczasowy.

Szczegółowe studia nad wysokością produkcji towarowej w różnych grupach gospodarstw rolnych pozwalają stwierdzić, że gospodarstwa rolne, które w roku gospodarczym 2001/2002 sprzedały surowce rolne i żywność o wartości 30 tys. zł i więcej, mogły i mogą, w ogromnej większości przypadków, odtwarzać potencjał produkcyjny, a także wdrażać minimum innowacji. Takich gospodarstw było w 2002 r. 215 tys.

Takiej możliwości nie miała natomiast większość gospodarstw rolnych (319 tys.), które w roku gospodarczym 2001/2002 sprzedały surowce rolne i żywność w przedziale 10-30 tys. zł na 1 gospodarstwo rolne. Ta grupa gospodarstw, blisko połowę dochodów, musiała wydać na rolniczą produkcję bieżącą, oraz blisko 17% przychodów z produkcji towarowej na spłatę kredytów zaciąganych na różne cele. Po uwzględnieniu podatków, opłat ubezpieczeniowych, wydatków szkolnych dla dzieci oraz niezbędnych zakupów ubrań, obuwia, wyposażenia domu, ta grupa gospodarstw nie była już w stanie zapewnić zakupu zużytego traktora, remontu budynków, zakupu nowych maszyn. W tym sensie, omawiana grupa gospodarstw nie ma powszechnej zdolności do odtwarzania potencjału produkcyjnego.

Tylko niektóre z gospodarstw rolnych, omówionych powyżej (319 tys. gospodarstw sprzedających produkcję o wartości 10-30 tys. zł) mają szanse odnawiać potencjał produkcyjny. Dotyczy to głównie gospodarstw, których roczna produkcja towarowa wynosi np. 25-30 tys. zł rocznie.

Nie można natomiast zakładać, że gospodarstwa rolne, które sprzedają w ciągu roku surowce rolne i żywność o wartości poniżej 10 tys. zł mogły z produkcji towarowej wygospodarować środki na odtworzenie potencjału produkcyjnego gospodarstwa. W pojedynczych przypadkach, gdy miały pozarolnicze źródła dochodu, które mogły przeznaczać na inwestycje w gospodarstwie rolnym mogły odtwarzać zdolność potencjału produkcyjnego. Nie stanowi to jednak prawidłowości. Gospodarstwa rolne, mają pozarolnicze źródła dochodu, ale częściowo przeznaczają je na inwestycje w sferze produkcji realnie istnieją. Nie jest to jednak zjawisko dominujące.

Zaprezentowane tabele pozwalają stwierdzić, że:

Po pierwsze, 1411,7 tys. gospodarstw rolnych bierze udział w wytwarzaniu krajowej produkcji towarowej rolnictwa, z tego jednak 876,3 tys. w przeliczeniu na 1 gospodarstwo sprzedaje w skali roku poniżej 10 tys. zł.

Po drugie, liczącymi się z punktu widzenia udziału w produkcji towarowej są:

- grupa 215 tys. gospodarstw, z których każde wytwarza więcej niż 30 tys. zł produkcji towarowej;
- grupa 319 tys. gospodarstw rolnych, z których każde sprzedaje w 2002 r. produkcję o wartości w przedziale od 10-30 tys. zł na 1 gospodarstwo.

Po trzecie, ta ostatnia grupa gospodarstw towarowych wydaje blisko połowę dochodów z produkcji towarowej na produkcję bieżącą. Średnia wartość bezpośredniej różnicy między wartością produkcji towarowej a wydatkami na produkcję bieżącą wynosi w skali roku ok. 8-9 tys. zł na 1 gospodarstwo. Po uwzględnieniu spłat kredytów, wydatków na opłaty, podatki i ubezpieczenia, a także naukę dzieci, higienę, ochronę zdrowia itp. – grupa ta nie jest w stanie ponosić nakładów na odtwarzanie potencjału produkcyjnego. To właśnie stanowi główny problem polskiego rolnictwa na najbliższe dekady. Grupa ta ma jeszcze budynki, traktory, niektóre maszyny, z okresu Polski Ludowej, ale nie jest w stanie odtwarzać potencjału produkcyjnego. Niezdolność do odtwarzania potencjału dotyczy także grupy gospodarstw niskotowarowych, tj. tej grupy, która sprzedaje towary o wartości poniżej 10 tys. zł rocznie.

Uważne przyjrzenie się tabelom (1 i 2) pozwala stwierdzić, że powyższa prawidłowość dotyczy wszystkich regionów kraju. Gospodarstwa rolne, które znamionują się produkcją towarową niższą niż 10 tys. zł rocznie, a w dodatku nie utrzymują się głównie z rolnictwa – nie powinny być zaliczane do towarowych.

2. Udział różnych grup gospodarstw rolnych w wytwarzaniu towarowej produkcji rolniczej

Udział gospodarstw rolnych o małej powierzchni, w krajowej produkcji towarowej obniża się z roku na rok. Ilustruje to tab. 3. Wynika to jednak nie ze wzrostu produkcji towarowej większych gospodarstw, ale głównie ze spadku

Tabela 3

Udział gospodarstw rolnych o różnej powierzchni użytków rolnych
w całej, krajowej produkcji towarowej rolnictwa w latach 1996-2002^x

Grupy obszarowe w ha UR	Udział gospodarstw w %		Dynamika w latach 1996-2002 1996 = 100%
	1996	2002	
1-2	3,5	2,6	74,3
2-5	9,8	7,6	77,6
5-20	45,9	39,9	86,9
20-50	14,4	20,5	142,4
50-200	4,9	9,3	189,8
200 i więcej	21,5	20,1	93,5
Razem produkcja towarowa kraju	100,0	100,0	x

^x Tabela według W. Józwiaka. Patrzą: *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002*. Wyd. GUS 2004.

produkcji towarowej małych gospodarstw rolnych. Globalna wartość produkcji towarowej polskiego rolnictwa, liczona w cenach stałych, utrzymuje się na niezmiennym poziomie lub nawet zmniejsza się w długim okresie. Zmniejszyła się produkcja towarowa jęczmienia browarnego, owoców, warzyw, chmielu, tytoniu, buraków cukrowych, mleka, wołowiny, baraniny, wełny owczej itp. Zmniejszenie to nastąpiło przede wszystkim w małych gospodarstwach rolnych. Spadek udziału małych i średnich gospodarstw rolnych w wytwarzaniu produkcji towarowej zwiększa automatycznie procentowy udział dużych gospodarstw rolnych w krajowych zasobach produkcji towarowej. Sugeruje to, że większe gospodar-

Tabela 4

Grupy indywidualnych gospodarstw rolnych (IGR)
według wielkości sprzedaży na polskim rynku produkcji towarowej brutto w 2002 r.

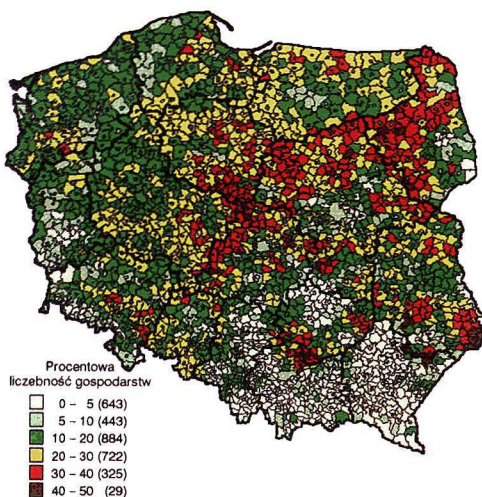
Wielkość rocznej sprzedaży rolniczej produkcji towarowej brutto na 1 gospodarstwo w grupie	Liczba gospodarstw w grupie (w skali kraju)	Średnia wartość sprzedaży w grupie na 1 gospodarstwo w zł	Łączna wartość sprzedaży przez całą grupę w ciągu roku w zł	Grupa ma lub nie ma zdolności odtworzenia majątku produkcyjnego	Udział % grupy w produkcji towarowej brutto
do 10 tys. zł	876 345	2 703	23 697 605	nie ma	7,0
10-30 tys. zł	319 714	16 119	51 574 694	nie ma	14,9
30 tys. i więcej	215 699	149 369	26 991 640 448	ma	78,1
z tego sprzedają podgrupy gospodarstw o wartości produkcji towarowej:					
30-50 tys. zł	99 561	38 279	381 109 519	ma	10,1
50-100 tys. zł	76 873	72 333	5 560 455	ma	16,1
powyżej 100 tys. zł	39 265	468 748	17 620 090 220	ma	51,9
Razem	1 371 698	x	x	x	100,0

Źródło: Według PSR-2002 – obliczenia własne na podstawie materiału spisowego 2002 r.

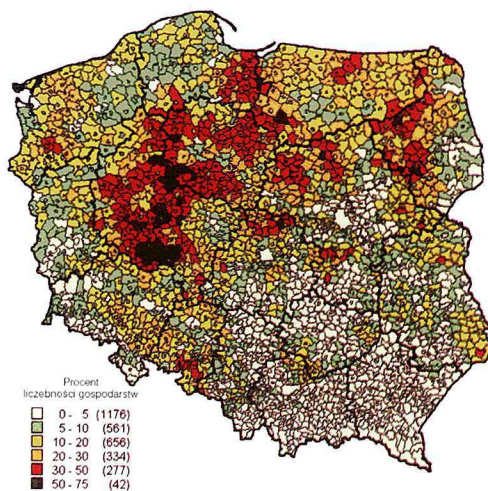
stwa rekompensują całkowicie ubytki produkcji towarowej, jakie następują w małych gospodarstwach. Tworzy to w rezultacie wrażenie, że spadek udziału małych gospodarstw rolnych w produkcji towarowej jest wyrównany pod wpływem „niewidzialnej ręki rynku” przez duże gospodarstwa rolne. Jednak nie w pełni odpowiada to rzeczywistości. Duże gospodarstwa rolne nie rozwijają produkcji zwierzęcej, warzyw, owoców, jagód, grzybów jadalnych i innych pracochłonnych i inwestycyjochłonnych kierunków produkcji. Duże gospodarstwa znamionują się wysoką dynamiką rozwoju produkcji zbóż, rzepaku, buraków cukrowych. Popyt na zboża na polskim i europejskim rynku jest bliski wyczerpania. Stwarza to nową, trudniejszą sytuację dla dużych gospodarstw rolnych.

Tabela 4 ilustruje udział gospodarstw nisko, średnio i wysokotowarowych w krajowej produkcji towarowej. Dokumentuje to, że w 2002 r. 78,1% wartości krajowej produkcji towarowej dostarczyła grupa 215,7 tys. gospodarstw rolnych, z których każde w skali roku sprzedawało produkty rolne o wartości wyższej od 30 tys. zł. Tylko 14,9% wartości towarowej produkcji rolniczej dostarczyła grupa 319,7 tys. gospodarstw rolnych, z których każde sprzedawało w ciągu roku produkty rolne o wartości od 10-30 tys. zł. Tabela wskazuje także to, że 7% wartości krajowej produkcji towarowej rolnictwa wniosła na rynek grupa 876,3 tys. gospodarstw rolnych, w których średnia wartość produkcji sprzedanej towarowej w ciągu roku stanowiła 2,7 tys. zł.

Tabela 5 ilustruje wielkie zróżnicowanie udziału różnych grup gospodarstw rolnych w dostawach na rynek rolniczej produkcji towarowej. Tak np. udział grupy gospodarstw rolnych, z której każde w skali roku sprzedaje

Ryc. 1. Gospodarstwa rolnictwa średniotowarowego

Ryc. 2. Gospodarstwa rolnictwa wysokotowarowego

Źródło: Ryc. 1-2 – W. Zgliński na podstawie PSR-2002 r.

Tabela 5

Procentowy udział różnych grup gospodarstw rolnych w dostawach rolniczej produkcji towarowej w 2002 r.

Wielkość produkcji	POLSKA	Dolnośląskie	Kujawsko-pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie	Wielkopolskie	Zachodnio-pomorskie
1-2 ha																	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 10 tys. zł	38,4	39,1	31,0	54,5	15,1	35,8	62,3	32,4	33,2	63,8	57,6	20,7	27,5	61,0	17,9	28,7	32,4
10-30 tys. zł	17,5	23,8	20,9	16,5	11,5	17,4	21,3	19,5	10,5	9,7	20,9	13,0	11,8	25,0	10,4	18,9	20,0
30-50 tys. zł	1,1	0,6	1,4	0,3	0,6	0,7	1,5	0,7	1,1	0,6	1,4	0,8	1,2	1,4	1,5	2,0	2,2
50-100 tys. zł	1,6	0,9	2,8	0,5	0,6	1,6	1,1	1,1	0,7	1,1	0,9	0,9	2,6	1,7	2,5	2,6	3,0
pow. 100 tys. zł	41,5	35,7	44,0	28,1	72,3	44,4	13,8	46,3	54,5	24,7	19,3	64,7	57,0	10,8	67,7	47,8	42,4
2-5 ha																	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 10 tys. zł	38,1	35,5	30,2	42,8	13,9	35,6	49,7	34,1	45,2	65,4	48,0	22,3	34,0	40,5	19,0	27,8	19,7
10-30 tys. zł	25,4	22,8	32,7	22,3	11,3	25,9	28,9	29,6	26,0	17,7	29,5	20,1	19,4	28,3	15,6	29,4	15,6
30-50 tys. zł	8,4	14,4	11,3	6,8	8,0	8,5	8,9	11,6	5,1	2,7	5,6	7,3	6,2	7,2	4,4	10,1	5,9
50-100 tys. zł	2,9	4,1	3,8	1,9	3,1	3,4	2,9	3,3	2,0	1,3	3,6	3,1	2,2	2,4	1,6	4,8	3,0
pow. 100 tys. zł	25,2	23,2	22,0	26,2	63,7	26,6	9,6	21,4	21,7	12,9	13,3	47,1	38,3	21,6	59,4	27,9	55,8
5-10 ha																	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 10 tys. zł	17,2	17,5	10,0	21,3	14,1	15,2	20,2	18,1	17,3	21,1	22,9	15,7	18,8	23,4	14,6	9,2	17,2
10-30 tys. zł	40,1	42,0	45,7	41,5	22,7	41,4	40,6	41,0	53,1	20,5	48,6	38,5	40,5	46,1	34,8	35,2	33,2
30-50 tys. zł	14,5	9,9	21,1	9,7	5,7	16,2	16,4	15,3	13,8	4,5	14,2	12,1	12,5	15,1	12,9	21,0	8,8
50-100 tys. zł	12,2	16,4	14,2	8,2	17,1	12,2	15,9	14,1	7,3	2,0	8,7	10,3	9,3	10,7	10,8	19,2	9,7
pow. 100 tys. zł	15,9	14,3	9,0	19,3	40,3	15,0	6,8	11,5	8,5	52,0	5,7	23,4	19,0	4,8	26,8	15,4	31,1
10-15HA																	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 10 tys. zł	4,4	4,9	2,2	6,5	8,0	3,6	4,3	5,3	3,0	10,8	6,8	6,2	2,8	5,9	5,6	1,6	5,2
10-30 tys. zł	31,2	34,2	28,3	42,9	37,0	29,2	27,4	35,7	36,1	32,3	40,2	34,7	25,1	41,2	33,4	17,2	25,2
30-50 tys. zł	23,5	18,9	31,3	22,3	16,4	25,6	23,2	23,5	28,8	16,6	24,9	20,8	21,1	26,6	18,7	22,6	10,5
50-100 tys. zł	20,8	10,0	26,8	13,4	12,5	21,1	25,0	18,6	17,5	11,9	19,0	14,0	14,9	17,1	14,0	33,2	8,4
pow. 100 tys. zł	20,2	32,0	11,5	14,8	26,1	20,5	20,0	16,9	14,7	28,4	9,0	24,3	36,2	9,2	28,3	25,5	50,8

Tabela 5 cd.

Wielkość produkcji	POLSKA	Dolnośląskie	Kujawsko-pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie	Wielkopolskie	Zachodnio-pomorskie
15-20 ha																	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 10 tys. zł	1,4	1,8	0,6	2,1	4,0	0,8	1,4	1,4	0,6	5,3	2,2	2,6	0,9	1,9	2,6	0,4	3,8
10-30 tys. zł	17,7	21,6	12,1	26,0	28,5	13,8	13,6	20,5	16,6	26,4	23,2	22,9	12,9	23,7	27,5	7,9	28,6
30-50 tys. zł	23,8	25,5	25,2	26,7	23,2	22,6	21,1	26,0	30,3	28,0	28,0	25,3	20,5	29,1	24,1	16,9	20,3
50-100 tys. zł	32,1	19,3	42,4	25,8	22,4	28,8	39,4	29,7	40,2	24,5	32,2	27,7	32,4	29,1	23,0	40,0	13,6
pow. 100 tys. zł	25,0	31,7	19,7	19,4	21,9	33,9	24,6	22,4	12,4	15,8	14,4	21,5	33,3	16,2	22,8	34,9	33,6
20-50 ha																	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 10 tys. zł	0,3	0,6	0,1	0,4	0,7	0,2	0,5	0,2	0,1	1,5	0,5	0,6	0,2	0,3	0,5	0,1	0,9
10-30 tys. zł	5,3	7,1	2,6	7,3	9,2	4,0	5,1	5,7	2,6	10,9	8,3	7,2	2,9	6,5	8,6	2,0	11,2
30-50 tys. zł	11,8	14,9	8,2	15,7	16,2	10,1	11,1	13,4	11,8	15,1	16,4	13,1	8,4	14,3	15,7	5,7	18,5
50-100 tys. zł	32,5	35,5	33,5	32,1	27,1	30,5	33,7	35,0	40,7	29,2	38,9	35,0	30,1	34,9	30,9	26,1	31,7
pow. 100 tys. zł	50,1	41,9	55,6	44,5	46,7	55,2	49,7	45,6	44,8	43,4	35,9	44,1	58,5	44,1	44,3	66,1	37,7
pow. 50 ha																	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 10 tys. zł	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
10-30 tys. zł	0,3	0,2	0,1	0,4	0,5	0,1	1,4	0,2	0,1	1,6	0,7	0,3	0,2	0,9	0,4	0,1	0,4
30-50 tys. zł	0,7	0,7	0,3	1,3	0,7	0,5	1,7	0,4	0,2	2,5	1,7	1,0	0,5	1,6	1,0	0,3	1,1
50-100 tys. zł	4,4	4,3	2,3	6,4	5,8	3,0	7,0	4,3	4,0	7,9	12,8	5,1	3,3	8,4	6,5	2,0	5,4
pow. 100 tys. zł	94,6	94,8	97,2	91,8	92,8	96,4	89,7	95,1	95,7	87,8	84,7	93,6	96,0	89,1	92,0	97,6	93,1
Razem																	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 10 tys. zł	8,6	5,8	3,3	15,7	4,6	10,0	29,4	9,9	6,2	30,2	6,6	4,3	12,1	22,3	2,6	3,5	3,3
10-30 tys. zł	18,5	13,7	13,8	27,6	10,4	23,8	29,3	24,4	14,9	18,4	22,8	13,8	17,7	33,5	11,4	11,0	9,7
30-50 tys. zł	12,8	9,1	13,7	13,5	7,4	15,8	12,9	16,0	11,7	6,1	18,7	10,8	10,0	14,8	10,5	11,1	7,2
50-100 tys. zł	18,0	13,1	22,9	13,9	12,0	17,6	13,1	19,6	19,4	5,4	26,8	17,0	12,9	12,6	16,8	21,5	11,2
pow. 100 tys. zł	42,1	58,3	46,3	29,3	65,6	32,8	15,3	30,1	47,8	40,0	25,1	54,1	47,3	16,8	58,7	52,9	68,6

towary o wartości od 10-30 tys. zł wynosi w woj. zachodniopomorskim tylko 9,7%, a w świętokrzyskim – 33,7% całej wartości produkcji towarowej województwa.

W woj. zachodniopomorskim, wielkopolskim, warmińsko-mazurskim, pomorskim, lubuskim i dolnośląskim ponad 50% produkcji towarowej rolnictwa dostarczają gospodarstwa rolne, z których każde w 2002 r. sprzedało rolniczą produkcję towarową o wartości większej od 100 tys. zł. Przeciwnieństwem rolnictwa ww. gospodarstw jest rolnictwo woj. małopolskiego i świętokrzyskiego. Ponad 50% rolniczej produkcji towarowej tych województw dostarczane jest na rynek przez gospodarstwa, które w ciągu roku sprzedają produkcję towarową o wartości niższej niż 30 tys. zł. Zróżnicowanie sytuacji ilustrują także ryc. 1 i 2 opracowane przez W. Zglińskiego.

3. Wolumen rolniczej produkcji towarowej potrzebny do racjonalnego żywienia społeczeństwa oraz spełnienia warunków konkurencyjności polskiego rolnictwa na rynkach europejskich

Liczebność polskiego społeczeństwa nie będzie się zwiększać. Przyrostu naturalnego nie będzie. Ze względu na przyrost naturalny ludności produkcja rolna nie musi się zwiększać. W latach 1970-1989 Polska zużywała na wyżywienie 1 osoby ok. 1,8 t ekwiwalentu ziarna zbóż. Obecnie, na skutek ograniczenia strat i lepszego wykorzystania surowców, zużywa się ok. 1,6 t. Takie zapotrzebowanie na produkcję końcową może się utrzymać dość długo, jeżeli poziom spożycia nie będzie się zwiększał. Zakłada się jednak, że poziom spożycia będzie rósł o 1% rocznie.

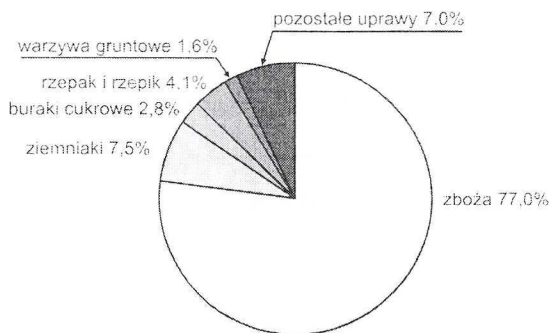
Planuje się, że obecny stan żywienia społeczeństwa, który ze względu na głęboki udział ludności dotkniętej ubóstwem, a także największe bezrobocie w Polsce w porównaniu z krajami OECD, powinien ulegać wzrostowi, nie mniej niż 1% w skali rocznej. Niezależnie od tego, w perspektywie przyszłych 15 lat, a więc do 2020 r. Polska powinna przeznaczyć co najmniej 1,5 mln ha użytków rolnych na produkcję biomasy na cele produkcji paliw odnawialnych. Powinno się to stać częściowo kosztem likwidacji odłogów, a częściowo dzięki wzrostowi plonów. W tej sytuacji produkcja końcowa artykułów żywnościowych i energetycznych (łącznie) powinna ulegać zwiększeniu, o co najmniej 2% w skali roku. Produkcja rolna powinna więc stopniowo wzrastać. Co więcej, zmieniać się powinna jej struktura. Zwiększać powinna się produkcja mięsa, warzyw, owoców, mleka. Już dziś lekarze zastanawiają się, jakie będą skutki zmniejszenia konsumpcji mleka w Polsce w latach 1990-2003 o 70-80 litrów na osobę. Za 10-15 lat przewidują nasilenie osteoporozy, gdy ujawnią się skutki odżywiania się ludności w latach 1989-2005.

Rocznik statystyczny 2004 informuje, że produkcja końcowa netto w gospodarstwach indywidualnych w 2003 r. wyniosła 32,9 mld zł, a na 1 ha UR – 2,3 tys. zł. Produkcja ta powinna wzrastać. W strukturze wolumenu zwiększać się powinien udział mleka, mięsa, warzyw, owoców.

W tej sytuacji powstaje pytanie, które grupy gospodarstw i w których regionach powinny realizować te zadania. Jak powinna przebiegać koncentracja towarowych gospodarstw rolnych? Pytanie jest aktualne, ponieważ obecna polityka rolna inspiruje gospodarstwa rolne do rozwoju produkcji zupełnie w innych kierunkach niż te, które wynikają z realnych potrzeb krajowych, a także potrzeb rynkowych umacniania zdolności konkurencyjnej. Pod wpływem preferowania, przez politykę rolną, produkcji zbóż gospodarstwa rolne wykazują tendencję do zmian struktury produkcji w innym kierunku niż będzie wzrastać popyt. Pod wpływem polityki rolnej gospodarstwa rolne wykazują tendencję do zwiększania produkcji zbóż, a nawet do monokultury zbóż. Tymczasem wszystko wskazuje na to, że popyt na zboża w Polsce jest bardzo bliski kompletnego zaspokojenia. Sposób dystrybucji unijnych dopłat bezpośrednich premiujących bierność w produkcji rolniczej, popycha gospodarstwa rolne do orientowania się na monokulturę zbożową. Zaawansowanie monokultury zbożowej jest bardzo duże. Ilustrują to ryc. 3 i 4.

Coraz bardziej realne stają się poglądy o narastającej nadwyżce zbóż, a jednocześnie poglądy o zagrożeniach narastania niedoborów produktów zwierzęcych, owoców, jagód, warzyw. Te zmiany są już obecnie widoczne.

Gospodarstwa rolne o najwyższej towarowości, które mają jednocześnie największą zdolność do odtwarzania swojego potencjału produkcyjnego mają tendencję do powstrzymywania się od produkcji zwierzęcej, warzywnej, sadowniczej, jagodowej, a więc takich rodzajów surowców rolnych i żywności, które mają wprawdzie największą szansę sprzedaży na rynku polskim i na rynkach europejskich, ale wymagają odejścia od gospodarki opartej na monokul-

Ryc. 3. Struktura zasiewów w %

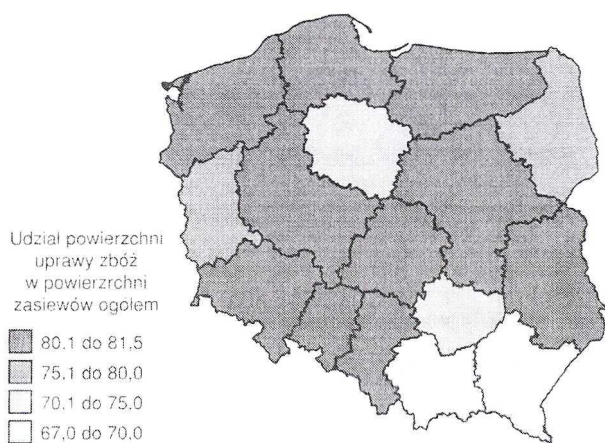
Źródło: Ryc. 3-6 opracowano na podstawie PSR-2002 r.

turze zbożowej. Tymczasem w warunkach, gdy dopłaty obszarowe są realizowane nawet do ekstensywnej produkcji rolnej, najłatwiej osiągać zyski z gospodarki zbożowej. Nie trzeba dużych inwestycji, siły najemnej, nie trzeba inwestować w ryzykowną produkcję zwierzęcą, warzywa i owoce.

Obszarowe dopłaty wyrównawcze zapewniają zysk z produkcji zbóż, rzepaku, mechanicznie uprawianych buraków cukrowych. Dopłaty obszarowe nie zapewniają opłacalności rozwoju produkcji zwierzęcej, warzywniej, sadowniczej, jagodowej, zielarskiej itp.

Produkty charakteryzujące się wprawdzie podwyższoną szansą sprzedaży na rynku polskim, jak produkcja zwierzęca, warzywa i owoce, znajdują się w przewadze w najmniejszych gospodarstwach towarowych, które w perspektywie nie mają także zdolności do odtwarzania swojego potencjału produkcyjnego nawet na poziomie reprodukcji prostej.

Reasumując można stwierdzić, że towarowe rolnictwo polskie składa się obecnie z ok. 535 tys. gospodarstw rolnych. W tym ok. 215 tys. gospodarstw ma tak duże obszary ziemi, że może osiągać zyski z produkcji roślinnej, a w tym najłatwiejsze zyski osiągane w warunkach stosowania monokultury zbożowej. Tylko część tej grupy gospodarstw jest zainteresowana rozwojem produkcji zwierzęcej. Obecnie, gdy wojewodowie zwiększyli wymagania związane z ochroną środowiska, zostały ograniczone szanse na kontynuowanie produkcji zwierzęcej w fermach typu przemysłowego, bez odpowiedniego wyposażenia w urządzenia ochrony środowiska. W tej sytuacji, zmniejsza się – już i tak małe – tendencje do produkcji zwierzęcej metodą ferm przemysłowych. Umocni się tendencję gospodarstw roślinnych do kontynuowania produkcji roślinnej z monokulturą włącznie. Nie ujawni się większa tendencja do rozwoju produkcji zwierzęcej gospodarstw rolnych o najwyższej towarowości.

Ryc. 4. Udział powierzchni uprawy zbóż w powierzchni zasiewów ogółem

Złudna jest nadzieja zwolenników doktryny, w myśl której produkcję zwierzęcą przejmą od średniotowarowych gospodarstw rolnych – gospodarstwa o najwyższej towarowości. Produkcja zwierzęca, sadownicza, warzywnicza, zielarska, pozostaną jeszcze bardzo długo w średniotowarowych gospodarstwach rolnych, które obecnie nie są w stanie odtwarzać swojego potencjału produkcyjnego. Bez specjalnej pomocy państwa będą stopniowo bankrutować i stawać się, w coraz szerszym zakresie, gospodarstwami o charakterze socjalnym. Gospodarstwa te mają niewielkie obszary użytków rolnych. Niewielkie też otrzymują dopłaty obszarowe, które nie zapewniają im możliwości odtwarzania potencjału produkcyjnego. Grupa zagrożonych brakiem możliwości odtwarzania potencjału produkcyjnego to ok. 319 tys. gospodarstw rolnych. Dysponują ponad 50% wolumenu warzyw, owoców i jagód oraz ok. 30% wolumenu produkcji głównych gatunków zwierząt. Brak zdolności do odtwarzania potencjału produkcyjnego tej grupy gospodarstw jest głównym zagrożeniem polskiego rolnictwa.

Potrzebna jest odpowiedź na pytanie, jakie są możliwości wsparcia tej grupy gospodarstw rolnych.

4. Zagrożenia dla zdolności konkurencyjnej polskiego rolnictwa na polskim rynku rolno-żywnościowym oraz na rynkach innych krajów Unii Europejskiej

Największą słabością polskiego rolnictwa jest to, że wśród 535 tys. gospodarstw rolnych dostarczających łącznie 93% produkcji towarowej istnieje 319 tys. gospodarstw rolnych nie mających zdolności do samodzielnego odtwarzania swojego potencjału produkcyjnego.. Nie są gospodarstwami rozwojowymi. Ich wyposażenie w środki produkcji będzie ulegało stałemu ubożeniu. Ich zdolność do wytwarzania produkcji towarowej będzie malała. Bez utrzymania ich zdolności do wytwarzania towarowej produkcji Polska będzie dostarczać coraz mniej towarów rolno-żywnościowych na polski rynek rolno-żywnościowy oraz na rynki rolno-żywnościowe innych krajów Unii Europejskiej. Rolnictwo polskie stawać się będzie coraz mniej konkurencyjne.

Największe niebezpieczeństwo, w postaci stopniowego osłabiania zdolności konkurencyjnej polskiego rolnictwa, wiąże się z upowszechnianiem się liberalnej opinii, w myśl której w miarę upadania (bankrutowania) gospodarstw średniotowarowych „niewidzialna ręka rynku” będzie powodować wzrost produkcji towarowej w gospodarstwach rolnych, które mają charakter rozwojowy, a więc mają zdolność do samoodtwarzania potencjału produkcyjnego. Upowszechniająca się wiara w zdolność wysokotowarowych gospodarstw rolnych do pełnego rekompensowania ubytków potencjału średniotowarowych gospodarstw rolnych, uspokaja kolejne rządy, zachęcając je do powstrzymywania się od udzielania pomocy średniotowarowym gospodarstwom rolnym w przekształcaniu z gospodarstw

niezdolnych do odtwarzania potencjału produkcyjnego w gospodarstwa rozwojowe (a więc zdolne do odtwarzania swego potencjału).

Gospodarstwa średniotowarowe, (319 tys. w 2002 r.) powinny być wspierane nie tylko dlatego, że istnieje w nich 750 tys. miejsc pracy dla ludności rolniczej w wieku zdolności do pracy. Powinny być wspierane w przekształcaniu się w gospodarstwa rozwojowe głównie dlatego, że wytwarzają produkcję najbardziej pracochłonną i najbardziej sprzedawalną, a więc – konkurencyjną. Produkcją towarową produkcję zwierzęcą, warzywa, owoce, jagody, grzyby jadalne, kwiaty, zioła itp. Ich produkcja towarowa jest z reguły produkcją końcową. Nie podlega dalszemu przetwarzaniu w gospodarstwie rolnym (jak np. towarowa produkcja zbożowa, która wraca w postaci pasz do gospodarstw rolnych).

Tymczasem upowszechniająca się wiara w możliwość szybkiego i żywiołowego zastąpienia średniotowarowych gospodarstw rolnych produkcją towarową wysokotowarowych gospodarstw rolnych jest nieuzasadniona przede wszystkim dlatego, że gospodarstwa wysokotowarowe nie są zainteresowane przejściem produkcji zwierzęcej oraz pracochłonnych kierunków produkcji roślinnej (owoców, warzyw, ziół). Pracochłonna produkcja roślinna, jeśli jest wytwarzana w dużych gospodarstwach wysokotowarowych, wymagają dużych nakładów kapitałowych na inwestycje, a ponadto bardzo dużych kapitałów obrotowych, czego nie mają jeszcze wysokotowarowe gospodarstwa rolne w Polsce.

O niemożliwości zastąpienia produkcji średniotowarowych gospodarstw rolnych przez istniejące lub nowo powstające wysokotowarowe gospodarstwa rolne świadczą następujące procesy. Według PSR 2002, liczba gospodarstw rolnych użytkujących sady wynosi 316,8 tys. gospodarstw domowych. Przeciętna powierzchnia sadu wynosiła 0,86 ha w 2002 r. Trzeba wiele lat, aby wielkie sady zastąpiły sady małych gospodarstw rodzinnych.

Na obecnym etapie restrukturyzacja polskiego sadownictwa powinna polegać na zorganizowaniu producentów sadów i plantacji jagodowych w gminne grupy producenckie. Dopiero drugim etapem powinna być restrukturyzacja polegająca na tworzeniu sadów dużych opartych na sile najemnej, a być może, częściowo na tworzeniu sadów spółdzielczych. Trzeba sobie zdać sprawę, że produkcja sadownicza to produkcja sezonowa. Może być realizowana jednocześnie z takimi działaniami, które łącznie zapewnią możliwość zatrudnienia stałego licznych załóg pracowniczych. Obecnie nie ma takich gospodarstw rolnych, które byłyby zdolne do takiego zatrudnienia.

Podobnie jest w produkcji warzyw. W 2002 r. 393,8 tys. gospodarstw rolnych o powierzchni większej niż 1 ha zajmowało się uprawą warzyw grunto- wych, a 24,8 tys. uprawą warzyw pod osłonami. W 2001 r. powierzchnia uprawy warzyw wynosiła 239 tys. ha, a w 2002 r. – 171,3 tys. ha.

W 2001 r. powierzchnia warzyw pod osłonami wynosiła niespełna 2,5 tys. ha, a w 2002 r. – 6,3 tys. ha. Duża zmienność powierzchni wynika z trudności zbytu i niestabilności rynków warzyw. Restrukturyzacja warzywnictwa, podobnie jak

Tabela 6

Podstawowe gatunki zwierząt gospodarskich w przeliczeniu na sztuki duże (SD) oraz na 100 ha UR według PSR-2002)

Grupy gospodarstw	POLSKA	Dolnośląskie	Kujawsko-pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie	Wielkopolskie	Zachodnio-pomorskie
SD na 100 ha UR w gospodarstwach mających i nie mających zwierząt																	
1-2	21,8	12,5	25,2	18,6	14,7	16,7	32,6	14,6	16,2	24,7	14,9	17,1	20,9	18,7	24,1	29,2	14,8
2-5	33,5	18,1	36,3	30,3	18,6	30,6	48,1	27,5	29,0	35,1	25,4	23,6	30,3	35,6	30,9	43,7	15,3
5-10	47,8	25,6	62,1	41,3	28,4	50,5	56,8	44,5	49,5	41,3	47,9	42,1	50,9	47,5	43,4	74,0	22,8
10-20	64,6	31,7	76,1	47,6	39,8	65,3	60,5	61,8	65,3	44,4	71,3	54,6	72,4	52,5	61,4	100,6	32,9
20-50	64,1	28,4	72,1	45,0	38,9	68,4	49,8	69,7	60,6	31,2	76,8	53,3	63,5	47,4	63,4	90,3	31,8
>50	27,9	14,0	44,5	22,8	20,2	31,7	34,5	43,0	24,9	15,3	44,6	26,3	24,9	31,3	25,5	50,0	13,9
Razem	48,6	22,0	64,1	39,4	27,6	52,0	48,2	51,1	46,0	34,6	63,8	41,3	41,9	42,2	45,8	78,5	21,0
Udział zasobów poszczególnych grup w całych zasobach zwierząt																	
1-2	2,2	2,5	0,8	2,1	2,7	1,3	12,3	1,1	1,5	10,9	0,4	1,0	7,9	3,4	0,8	1,0	1,6
2-5	9,7	7,3	2,9	13,3	5,5	9,2	43,9	7,3	5,9	42,1	2,3	3,0	20,2	24,7	2,2	3,7	3,2
5-10	20,6	17,5	14,2	32,3	11,3	31,6	29,2	24,1	16,2	31,5	12,5	11,6	26,7	40,7	6,1	15,4	7,9
10-20	33,6	27,2	35,5	33,2	24,3	39,3	10,3	39,3	30,3	9,8	43,0	32,3	24,4	22,6	28,9	39,7	24,3
20-50	24,7	23,9	34,0	15,4	27,1	16,0	2,6	24,2	32,4	3,2	37,3	31,8	14,4	6,6	41,1	28,3	29,3
>50	9,2	21,6	12,7	3,7	29,1	2,6	1,7	4,1	13,7	2,5	4,5	20,3	6,4	2,0	21,0	12,1	33,8
RAZEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: PSR-2002 – obliczenia GUS i IERiGŻ.

Tabela 7

Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych według PSR-2002

[illegible]

Tabela 7 cd.

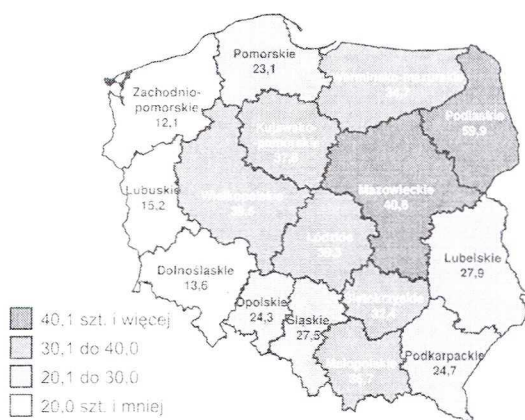
Zasoby podstawowych gatunków zwierząt w przeliczeniu na sztuki duże (SD)

[illegible]

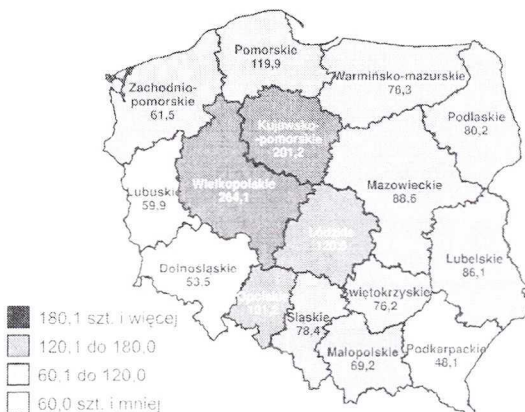
sadownictwa, powinna się rozpocząć od tworzenia grup producenckich. Trzeba wiele lat do zmiany struktury produkcji polskiego warzywnictwa.

Podobna sytuacja dotyczy takich działów, jak produkcja grzybów jadalnych, kwiatów, ziół, chmielu, tytoniu itp. Nie ma więc możliwości zastąpienia średnio-towarowych gospodarstw rolnych przez wysokotowarowe. Potrzebna jest racjonalna ewolucja. Mechanizm „niewidzialnej ręki rynku” może tylko zniszczyć setki tysięcy miejsc pracy i załamać zdolność polskiego rolnictwa do konkurencji.

Bardzo skomplikowane są również wszelkie zmiany w produkcji zwierzęcej. Produkcja zwierzęca jest pracochłonna. Była więc zawsze i jest wielką szansą rodzinnych gospodarstw rolnych. Rodzinne gospodarstwa rolne dysponują wielką ilością użytków zielonych i mają szansę prowadzić tani chów zwierząt trawożernych. Zastąpienie żywienia zwierząt zieloną masą – żywieniem paszami przemysłowymi zmienia naturę rolnictwa, a także ekonomikę produkcji.

Ryc. 5. Pogłowie bydła na 100 ha UR w szt.

Ryc. 6. Pogłowie trzody chlewnej na 100 ha UR w szt.

Nie jest więc przypadkiem, że wysokotowarowe gospodarstwa rolne unikają produkcji zwierzęcej (z wyjątkiem fermowej produkcji trzody i produkcji przemysłowej brojlerów). Towarowa produkcja mleka została wyeliminowana w małych gospodarstwach, przez wymogi weterynaryjne. Natomiast produkcja żywca wołowego, baraniego, niektórych gatunków drobiu może być z powodzeniem realizowana w średniotowarowych gospodarstwach. Przesunięcie chowu zwierząt trawożernych do gospodarstw dużych oznacza potrzebę zmiany technologii żywienia, a także zmiany rodzaju pasz. Nie jest możliwe szybkie przesunięcie produkcji zwierzęcej ze średniotowarowych do wysokotowarowych gospodarstw rolnych. Wynika to m.in. z obecnego rozmieszczenia produkcji zwierzęcej w gospodarstwach rolnych.

Tabela 6 ilustruje podstawowe gatunki zwierząt w przeliczeniu na sztuki duże oraz na 100 ha UR w różnych grupach gospodarstw i województwach. Ukazuje także zasoby zwierząt w różnych grupach gospodarstw. Wynika z niej, że ponad 77% zasobów zwierząt koncentruje się w gospodarstwach od 5-50 ha UR, w tym 20,6% zasobów w gospodarstwach o powierzchni od 5-10 ha UR, a więc średniotowarowych. Jedna trzecia zasobów (33,6%) znajduje się w gospodarstwach od 10-20 ha, co w praktyce oznacza, że w gospodarstwach średniotowarowych. W sumie, gospodarstwa średniotowarowe mają ok. jedną trzecią zasobów zwierząt gospodarskich. Nie jest możliwe szybkie przesunięcie tych zasobów w krótkim czasie do innych grup gospodarstw.

Tabela 7 ilustruje udział różnych grup gospodarstw rolnych w gospodarowaniu użytkami rolnymi, oraz w posiadaniu zasobów zwierząt. Gospodarstwa rolne, które mają ponad 50 ha UR władają 16,0% UR rolnych kraju, ale mają tylko 9,2% zasobów zwierząt. Gospodarstwa rolne o powierzchni od 10-15 ha UR mają 15,1% zasobów UR, ale utrzymują 19,6% zasobów zwierząt. Powyższe nierównomierności nie są przypadkowe. Stanowią pochodną prawidłowości, które powinny być wykorzystywane przez politykę rolną.

Ryc. 5 i 6 ilustrują zróżnicowanie obsady bydła i trzody chlewnej w różnych województwach. Wskazują na słaby rozwój produkcji zwierzęcej w niektórych województwach.

5. Polska polityka rolna w warunkach wdrażania Wspólnej Polityki Rolnej

Jedna z doktryn WPR Unii Europejskiej zakłada, że gospodarstwa towarowe Unii Europejskiej powinny być gospodarstwami rozwojowymi. Oznacza to, że w zasadzie wszystkie gospodarstwa towarowe powinny mieć zdolność do odtwarzania posiadanego potencjału produkcyjnego. Przez 30 lat Unia Europejska stosowała liczne wsparcia dla przedsiębiorstw towarowych. Wszystkie gospodarstwa towarowe mają więc w zasadzie wysoki poziom wyposażenia w środki

produkcji. Co więcej, mają też względnie duże arealy ziemi. Polityka Unii Europejskiej umożliwiła powiększanie areалу gospodarstwa przez dzierżawę ziemi od sąsiadów, którzy rezygnowali z kontynuowania produkcji rolnej lub przez zakup ziemi. W obecnym stanie zainwestowania gospodarstw rolnych, kraje Unii Europejskiej przywiązują mniejszą wagę do inwestycji, a większą do bieżących dochodów na konsumpcję.

W tym czasie, kiedy gospodarstwa rolne krajów UE otrzymywały wysokie wsparcie inwestycyjne z tytułu produkcji towarowej, polskie rolnictwo pozostawało pod presją spadku dochodów i ograniczania inwestycji. Polskie rolnictwo jest więc „wygłodzone” pod względem inwestycyjnym. Szczególnie niedoinwestowane są gospodarstwa średniotowarowe, których produkcja towarowa była zbyt skromna, aby zapewnić:

- a) możliwość powiększania areалу gospodarstw;
- b) doinwestowanie w postaci skompletowania określonego zestawu środków produkcji potrzebnych w gospodarstwie;
- c) ukształtowanie właściwej koncepcji eksploatacyjnej.

Większość gospodarstw rolnych średniotowarowych, to gospodarstwa niewielkie obszarowo, dlatego otrzymywane przez nich dopłaty obszarowe nie spowodują zasadniczej rewolucji. Po to, aby gospodarstwa te mogły stać się rozwojowymi, a więc mogły odtwarzać potencjał produkcyjny powinny otrzymać od państwa, dodatkowo poza otrzymywanymi dopłatami obszarowymi, następujące rodzaje wsparcia:

- Na rzecz powiększenia areалу. Należy dążyć do tego, aby średniotowarowe gospodarstwa miały dostęp do ziemi, dzięki której można powiększyć ich areal. W tym celu ziemia pozyskana dzięki rentom strukturalnym powinna przepływać przede wszystkim do gospodarstw rolnych średniotowarowych, które mają szansę stać się rozwojowymi.
- Potrzebne są poszukiwania najkorzystniejszych obszarów ziemi na rzecz zasilenia gospodarstw średniotowarowych, aby mogły zwiększać swój areal.
- Potrzebne jest uruchomienie linii inwestycyjnych dla gospodarstw średniotowarowych na cele doinwestowania.
- Niezbędne jest podjęcie szerokiej działalności organizacyjnej na rzecz tworzenia grup producenckich. Małe gospodarstwa są zainteresowane w tworzeniu dużych grup producenckich, dzięki którym mogłyby się dostosować do obecnych wymogów rynku.

Doinwestowanie średniotowarowych gospodarstw i organizowanie wszystkich towarowych gospodarstw rolnych w grupy producenckie powinno być traktowane jako pierwszy etap restrukturyzacji polskiego rolnictwa. Doinwestowanie i zorganizowanie grup producentów w skali powszechnej stanowi wyjątkowo ważny etap do dalszych restrukturyzacji, które powinny i będą następować w przyszłości.